

Ο ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

ΕΤΟΣ ΜΖ' - ΜΖ'

(Άνάτυπο)

ΤΟΜΟΣ 27 / 2009

ΑΘΗΝΑ
2009

Η ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΗ ΕΚΔΟΧΗ ΤΗΣ ΕΓΚΥΚΛΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΡΩΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΝΕΟΦΥΤΟΥ Ζ' (1802)
ΓΙΑ ΤΙΣ ΠΡΟΣΘΗΚΕΣ ΣΤΗΝ Α' ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΠΗΔΑΛΙΟΥ¹

ΑΦΟΡΜΗ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΝΤΑΞΗ τοῦ σύντομου αὐτοῦ σημειώματος ἀποτέλεσε ὁ ἐντοπισμός, ἀνάμεσα στὰ βιβλία τῆς μονῆς Πλατυτέρας τῆς Κέρκυρας, ἑνὸς ἀντιτύπου τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ *Πηδαλίου* (Λειψία 1800) μὲ ἐπικολλημένα τρία φύλλα κειμένου, χωρὶς χρονολογία καὶ ὑπογραφή συντάκτη, στὰ δύο παράφυλλα τοῦ τέλους. Στὸ κείμενο περιγράφονται τὰ προηγηθέντα τῆς ἐκδόσεως καὶ κατακρίνονται οἱ προσθήκες τοῦ ἐπιμελητῆ ἱερομονάχου Θεοδωρήτου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων¹ στὶς ὑποσημειώσεις τῶν δύο ἐρμηνευτῶν, τοῦ ἱερομονάχου Ἀγαπίου καὶ τοῦ μοναχοῦ Νικοδήμου. Ἄρχ.: «Ἐπειδὴ ἡ αὐτοαλήθεια ἐστὶν ὁ Χριστὸς...». Τελ.: «... Ἐπὶ τοῦτο γὰρ καὶ ἐγένετο τὸ παρὸν ἀποδεικτικὸν ἡμῶν γράμμα δι' ἡμετέρας ὑπογραφῆς κατησφαλισθὲν, καὶ διὰ τὴν σύστασιν τοῦ αὐτοῦ βιβλίου, καὶ διὰ τὸ κοινῆ συμφέρον ἀπάσης τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Εἴη δὲ ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις πᾶσι τοῖς ἐν εὐλοκίᾳ καὶ ἀδόλῳ ψυχῇ ἀναγινώσκουσι:—». Πρόκειται γιὰ τὴν ἐγκύκλιο ἐπιστολὴ τοῦ πρώην πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νεοφύτου Ζ' (1789-1794, 1798-1801), ἡ ὁποία γράφτηκε τὸν Αὐγούστο τοῦ 1802. Σὲ αὐτὴν περιγράφεται τὸ ἱστορικὸ τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ ἔργου, ἐπισημαίνεται τὸ περιεχόμενον τῶν παρεμβολῶν τοῦ ἱερομονάχου Θεοδωρήτου, γνωστοποιεῖται ὅτι «αἱ προσθήκαι αὗται ἐσκεπάσθησαν», προφανῶς στὰ ἀντίτυπα ποὺ κατέστη τοῦτο δυνατόν, σημειώνονται οἱ σελίδες ὅπου ὑπάρχουν οἱ προσθήκες καὶ καλοῦνται, ὅσοι ἀπὸ τοὺς ἀγοραστὲς καὶ ἀναγνώστες τοῦ *Πηδαλίου* ἤθελαν, νὰ τὶς ἀπαλείψουν ἀπὸ τὸ βιβλίον ποὺ κατεῖχαν.²

1. Γιὰ τὸν Θεοδώρητο καὶ τὶς προσθήκες του βλ. Μ. Γεδεών, «Αἱ παρ' ἡμῶν συλλογαὶ τῶν ἱερῶν κανόνων κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 8 (1887-1888), 41· Ὁ ἴδιος, «Θεοδωρήτου Ἀγιαννίτου τολμηραίου», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 35 (1915), 111-112, 119, 125-127, 134-136, 142-144, 150-152, 165-167· Παῦλος Μενεβίσογλου, μητρ. Σουηδίας, «Ἡ κανονικὴ συλλογὴ Πηδαλίον», *Χαριστεῖον Σεραφεῖμ Τίμα ἀρχιεπισκόπῳ Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος*, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 154-155· Ὁ ἴδιος, «Μὴ ἐπισημανθεῖσαι προσθήκαι τοῦ ἱερομονάχου Θεοδωρήτου ἐν τῷ Πηδαλίῳ», *Κληρονομία* 21 (1989), 195 σημ. 3.

2. Βλ. ἀναλυτικὴ παρουσίαση τοῦ περιεχομένου τῆς ἐπιστολῆς ἀπὸ τὸν Παῦλο Μενεβίσογλου, «Ἡ κανονικὴ συλλογὴ», ὁ.π., σ. 152-155. Ἀναλυτικότερα γιὰ τὶς προσθήκες τοῦ Θεοδωρήτου βλ. Ὁ ἴδιος, «Μὴ ἐπισημανθεῖσαι προσθήκαι», ὁ.π., σ. 197-203.

Ἡ ἐπιστολή δημοσιεύτηκε στὴ δεύτερη ἔκδοση τοῦ Πηδαλίου (Ἀθήνα 1841, σ. [ς']), ἀπὸ τὸν τυπογράφο καὶ ἐκδότη Κωνσταντῖνο Γκαρπολά. Ὁ ἐκδότης στὸ σημείωμά του πρὸς τοὺς ἀναγνώστες (σ. ε'), ἀνέφερε ὅτι στὴ δεύτερη ἔκδοση τοῦ Πηδαλίου εἶχε ἀπαλείψει τὶς προσθῆκες τοῦ Θεοδώρητου, τὶς ὁποῖες εἶχε ἀποδοκιμάσει ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία μετὰ τὴν πρώτη ἔκδοση, πρὸς ἐπίρρωση δὲ τῆς ἀλήθειας δημοσίευε τὴν ἐπιστολὴ τοῦ πατριάρχη Νεοφύτου,³ τῆς ὁποίας ὁμως δὲν προσδιόριζε τὴν προέλευση.

Ἡ ἐπιστολὴ στὴν ἐκτεταμένη της μορφὴ φέρει χρονολογία Αὐγούστος 1802 καὶ ὑπογραφὴ τοῦ πρώην Κωνσταντινουπόλεως Νεοφύτου Ζ'. Ἀπὸ τὴ σύγκριση τοῦ περιεχομένου της μὲ τὴ χειρόγραφη ἔκδοχὴ τοῦ ἀντιτύπου τῆς Πλατυτέρας, πέρα ἀπὸ τὶς μικρὲς διαφορὲς στὸ λεκτικὸ, διαπιστώθηκε ὅτι στὴν ἔντυπη ἔκδοχὴ παραλείπεται τὸ τελευταῖο τμήμα τῆς ἐπιστολῆς. Μετὰ τὴ δῆλωση τῶν σελίδων ὅπου βρίσκονται οἱ διαπιστωθεῖσες προσθῆκες τοῦ Θεοδώρητου καὶ τὴν προτροπὴ πρὸς τοὺς ἀγοραστὲς νὰ ἐξαλείψουν τὶς προσθῆκες καὶ νὰ διορθώσουν τὰ βιβλία τους, στὴ χειρόγραφη ἔκδοχὴ τῆς ἐπιστολῆς προστίθεται:

«Προστιθέτω δὲ καὶ τὴν παρούσαν ὑποσημείωσιν εἰς τὸν ε' κανόνα τοῦ ἁγίου Νικηφόρου, (τὴν ὁποίαν κακῶς ἀφαίρεσεν ὁ ῥηθεις Θεοδώρητος, διὰ νὰ δώσῃ ἄδειαν νὰ καταλύουν οἱ Χριστιανοὶ ὀψάρια ἐν τῇ ἑορτῇ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τυχούσῃ κατὰ τὴν μεγάλην Ἑβδομάδα) ἔχει δὲ οὕτω: “Ναὶ μεγάλη εἶναι καὶ κεφάλαιον τῶν ἑορτῶν ἡ ἑορτὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, διὰ τὸ αἰδέσιμον ὁμως καὶ σεβάσιμον τῶν παθῶν τοῦ Κυρίου πάντα τὰ Τυπικὰ συμφώνως διορίζουσι νὰ μὴ καταλύηται ὀψάριον ἐν τῇ ἑορτῇ ταύτῃ τυχούσῃ κατὰ τὴν μεγάλην Ἑβδομάδα, εἰμὴ μόνον ἔλαιον, καὶ οἶνος. ὅρα δὲ καὶ τὸν ἅγιον τοῦτον οὐκ ἀποφαντικῶς λέγοντα ἐν τῷ κανόνι τούτῳ νὰ ἐσθίηται ὀψάριον, ἀλλ' ὑποθετικῶς, ὅτι ἐὰν φάγῃ τινὰς ὀψάριον ἐν τῇ ἑορτῇ ταύτῃ τυχούσῃ τῇ μεγάλῃ Πέμπτῃ καὶ Ἑκτῇ δὲν ἁμαρτάνει, καὶ δὲν εἶπεν ὅτι καλῶς ποιεῖ, ἀλλ' ὅτι δὲν ἁμαρτάνει. πολὺ δὲ διαφέρει τὸ α.ον ἀπὸ τὸν β.ον, ὅρα καὶ τὴν α.ην ὑποσημείωσιν τοῦ ἐξηκοστοῦ ἐννάτου Ἀποστολικῆς”»⁴

Τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς μὲ τὴν ἀνωτέρω προσθήκη δὲν εἶναι γνωστό.⁵ Στὴν ὑπάρχουσα βιβλιογραφία ἡ ἐπιστολὴ εἶναι γνωστὴ καὶ σχο-

3. Βλ. καὶ Παῦλος Μενεβίσογλου, «Ἡ κανονικὴ συλλογὴ», β.π., σ. 156.

4. Τὸ κείμενο σχολιάζει τὸν κανόνα ε' τοῦ ἁγίου Νικηφόρου ποὺ ἔχει ὡς ἐξῆς: «Ἀνίσως τύχη ὁ Εὐαγγελισμὸς τῇ μεγάλῃ ε'. ἢ τῇ μεγάλῃ ς'. δὲν ἁμαρτάνομεν, ἀνίσως τότε καταλύσωμεν κρασί, καὶ ὀψάρια».

5. Ὁ Γεδεών ἀναφέρει ὅτι εἶχε ὑπόψη ἀντίτυπο τοῦ Πηδαλίου μὲ ἐπικολημένη τὴν ἐπιστολὴ, στὸ μελέτημά του ὁμως γιὰ τὸν Θεοδώρητο καὶ τὶς προσθῆκες

λιάζεται από την έντυπη έκδοσή της στη δεύτερη έκδοση του *Πηδαλίου* και από τις ανατυπώσεις της. Η επιστολή που δημοσίευσε ο Γκαρπολάς το 1841 πιθανόν δεν περιείχε το άνωτέρω τμήμα. Στην ύποσημείωση του 5ου κανόνα του αγίου Νικηφόρου (σ. 437) δεν έχει προστεθεί το άνωτέρω κείμενο. Αντίθετα η σημείωση περιέχει σχόλιο το οποίο αφορά τον προηγούμενο, τον 4ο κανόνα, που αναφέρεται στις υπέρ των αποθανόντων ελεημοσύνες. Το λάθος στην αντιστοίχιση κειμένου και σημειώσεων ξεκινά από τη σημείωση ή οποία αφορά τον κανόνα α', σημείωση που έχει τοποθετηθεί στο τέλος του κανόνα β' και φτάνει έως και τον κανόνα ε' ο οποίος μάς ενδιαφέρει. Το λάθος προέκυψε έπειτα από την απάλειψη των κειμένων που όριζε η πατριαρχική επιστολή, ένα από τα οποία ήταν ακριβώς η πρώτη σημείωση της σελίδας 504 της έκδοσης του 1800, με θέμα τη συμφωνία, ή οποία βρισκόταν στην ίδια σελίδα με τους πέντε πρώτους κανόνες του αγίου Νικηφόρου. Στην έκδοση του 1800 (σ. 504) ο 5ος κανόνας δεν φέρει καμία σημείωση, οι δε άλλες σημειώσεις που αφορούν τους υπόλοιπους κανόνες είναι όρθα αντιστοιχισμένες.

Με τον ίδιο λανθασμένο τρόπο είναι δομημένο το κείμενο στην τρίτη έκδοση που έγινε το 1864 (σ. 726), στην τέταρτη έκδοση του 1886 (σ. 585) καθώς και στις μεταγενέστερες εκδόσεις του *Πηδαλίου* που αναπαράγουν φωτοαναστατικά την τρίτη έκδοση (βλ. την έκτη έκδοση από τον έκδοτικό οίκο του Άστέρος, Αθήνα 1957, σ. 726). Στην 13η έκδοση του *Πηδαλίου* από τις εκδόσεις Άστέρος-Παπαδημητρίου (Αθήνα 2003), στον ε' κανόνα του αγίου Νικηφόρου δεν υπάρχει πλέον η σημείωση, ή οποία έχει τεθεί στη σωστή της θέση, δηλαδή στον τέταρτο κανόνα. Αντίθετα στην έκδοση του *Πηδαλίου* από τον Β. Ρηγόπουλο (Θεσσαλονίκη 2003), ή οποία επίσης αναπαράγει την τρίτη έκδοση του 1864, τόσο ο τέταρτος κανόνας όσο και ο πέμπτος φέρουν ένδειξη παραπομπής με δείκτη 4 και παραπέμπουν στην ίδια σημείωση. Την αφαίρεση της σημείωσης είχε επισημάνει ο Νικόδημος Άγιορείτης στα συγγράμματά του *Συναξαριστής* (α' έκδοση 1819) και *Εορτοδρόμιον* (α' έκδοση 1836),⁶ χωρίς όμως κανείς από τους νεότερους εκδότες του *Πηδαλίου* να προβεί στην αναγκαία προσθήκη, αφού δεν ήταν γνωστό το κείμενο που είχε απαλειφθεί. Στη χειρόγραφη έκδοσή του κειμένου της επιστολής του πατριάρχη Νεοφύτου δεν επισημαίνεται μόνον η αφαίρεση, αλλά προτείνεται και η προσθήκη του κειμένου της σημείωσης, το οποίο είναι εν τέλει συντομότερο από ό,τι είχε αρχικά υποτεθεί.

Έκτιμαται ότι η επιστολή του πατριάρχη Νεοφύτου εκτυπώθηκε,

στηρίζεται στην έντυπη έκδοσή της (Μ. Γεδεών, «Θεοδωρήτου Άγιαννίτου τολμηρία», δ.π., σ. 135).

6. Βλ. Παύλος Μενεβίσογλου, «Μη επισημανθείσαι προσθήκαι», δ.π., σ. 204.

πιθανόν το 1802 ή λίγο αργότερα, και ότι διανεμήθηκε σε όσους κατείχαν ήδη το *Πηδάλιο*,⁷ αντίτυπο της όμως δεν έχει έντοπιστεί. Το βέβαιο είναι ότι η επιστολή κυκλοφόρησε χειρογράφως και ότι επικολλήθηκε σε αδιάθετα αντίτυπα. Τοῦτο τεκμαίρεται ἀπὸ τὸ ἀντίτυπο τῆς μονῆς Πλατυτέρας, ἀπὸ τὰ δύο ἀντίτυπα ποὺ φυλάσσονται στὴ Βιβλιοθήκη τῆς μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου Πάτμου, στὰ ὁποῖα ἐπίσης ὑπάρχει ἡ ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ σὲ χειρόγραφη μορφή,⁸ καθὼς καὶ ἀπὸ σημείωμα ποὺ δημοσίευσε ὁ Μ. Γεδεών, στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται μεταξὺ ἄλλων ὅτι ὁ Νικόδημος

«τὰς προσθήκας ταύτας τὰς ἔσβεσε μὲ τζιρίσι καὶ χαρτὶ διὰ νὰ μὴ φαίνονται παντελῶς εἰς ὅσα βιβλία ἀπὸ τὰ τυπωθέντα ἤλθον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶδον καὶ ἓνα εἰς τὰς χεῖρας τοῦ κὺρ Φιλοθέου προεστῶτος τοῦ ἐν τῷ Ὀρτάκιοι Ἁγίου Φωκᾶ καὶ εἶχε καὶ γράμμα τοῦ κὺρ Νεοφύτου πατριάρχου καταδικάζον τὰς προσθήκας τοῦ Θεοδωρήτου, καὶ κολλημένον ὀπισθεν μὲ τζιρίσι καὶ αὐτό. Εἶδον ἀπὸ τὰ αὐτὰ καὶ ἄλλο ἓν, τὸ ὁποῖον ἦτον ἀπάτητον, διότι ἦτον ἀπὸ ἐκεῖνα, ὁποῦ δὲν ἐπῆγαν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἀλλὰ ἐστάλησαν εἰς τοὺς κατὰ τόπους πραγματευτάς.»⁹

Στὸ ἀντίτυπο τῆς μονῆς Πλατυτέρας καθὼς καὶ σὲ ἐκεῖνο τῆς Γενναδείου Βιβλιοθήκης δὲν ὑπάρχουν παρεμβάσεις στὶς ἐπίμαχες σελίδες τοῦ βιβλίου. Ἀντίθετα, στὸ ἀντίτυπο τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης (ΕΒΕ, Θεολ. 10327) τὰ κείμενα πρὸς ἀπαλοιφὴ εἶχαν καλυφθεῖ. Σήμερα στὰ σημεῖα αὐτὰ ὑπάρχουν ὑπολείμματα λευκῆς κόλλας.

ΣΠΥΡΟΣ ΧΡ. ΚΑΡΥΔΗΣ

7. Μ. Γεδεών, «Θεοδωρήτου Ἁγιαννίτου τολμηρία», ὁ.π., σ. 111· Παῦλος Μενεβίσογλου, «Ἡ κανονικὴ συλλογὴ», ὁ.π., σ. 155 σημ. 31.

8. Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος – Χρυσ. Φλωρεντής, *Πατριμακὴ Βιβλιοθήκη. Κατάλογος τῶν ἐντύπων (15ος-19ος αἰ.)*, Α' 1479-1800, Ἀθήνα 1993, ἀρ. 891.

9. Μ. Γεδεών, ὁ.π., σ. 111.